

Віктор Гаврик

ІСАК МАЗЕПА: ПЕРШІ КРОКИ У ВЕЛИКІЙ ПОЛІТИЦІ

Досліджується становлення світоглядних позицій та формування політичних поглядів І. Мазепи.

Ключові слова: політичні погляди, УСДРП, національно-територіальна автономія, самоврядування, демократія, дискусія, І.Мазепа.

Відновлення державної самостійності України відкрило перед науковцями можливість критичного переосмислення історичних подій минулого, звільнивши їх від пресу цензури та ідеологічного тиску. Завдяки цьому дослідники оприлюднили значну кількість публікацій, присвячених як українським партіям, так і визначним політичним діячам першої чверті ХХ ст., які були «гвинтиками» партійних механізмів.

Метою цієї статті є прослідкувати становлення світоглядних позицій та формування політичних поглядів І. Мазепи, а також подальшу їх еволюцію.

Постаті Ісака Мазепи дослідники приділили значну увагу [1-10]. Проте в публікаціях увага концентрується на його діяльності в окремому регіоні [1]; в більш пізній час [10]; на найвищих урядових посадах: міністра внутрішніх справ УНР, прем'єр-міністра УНР [5-8]; або з-поміж широкого кола розглянутих проблем висвітлена побіжно [3-4; 9]. Таким чином, формування політичних поглядів та початок політичної діяльності І. Мазепи залишаються малодослідженими.

Свою долю з політикою І. Мазепа пов'язав зі студентських років. Після закінчення Чернігівської духовної семінарії в 1904 р. він вступив до Петербурзького університету. Навчаючись там, наприкінці 1905 р. вступив до Петербурзької групи УСДРП - місцевої філії Української соціал-демократичної партії. Програма УСДРП допомогла молодому політику теоретично розібратися в національній проблемі. І. Мазепа поділяв ідею резолюції грудневого 1905 р. з'їзду УСДРП щодо автономії України: «в інтересах знищення, наскільки це можливо в капіталістичному громадянстві, національного гніту, потрібно передати всі питання, в яких виявляються національні пригноблення, до рук зібрання представників національно-територіальної одиниці, другий черговий з'їзд УСДРП для розвитку класової боротьби і продуктивних сил України приймає в свою програму домагання автономії України із законодавчим сеймом в ділах того населення, що живе на території України» [11, 19].

І. Мазепа прийняв цю програму партії, що поставила за мету боротися проти національного гніту за рівні права всіх націй на вільне існування і вільний розвиток, твердо обстоюючи право націй на культурне й політичне самовизначення, як переконання, що тільки звільнення України від великодержавної російської опіки дасть можливість всебічного розвитку українському народу як нації. Так на ґрунті загально-політичного усвідомлення він прийшов до усвідомлення національного. Переконання, що централістична Росія гальмує і нищить нормальний розвиток українського народу, зробило боротьбу за вільну Україну справою життя І. Мазепи.

У переломний момент революції, на початку 1906 р., коли поступки царату спричинили розкол серед революціонерів, Петербурзька група УСДРП засудила партії, які пішли на угоду з урядом. Ліберальні партії, задовольнившись гарантіями конституційного правління, погодилися взяти участь у виборах до І Державної думи.

© Гаврик Віктор Григорович - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Глухівського національного педагогічного університету ім.О.Довженка

Петербурзька група УСДРП ці вибори бойкотувала, вважаючи, що революція ще не закінчилась [13, 321]. Ставлення до партій, що відійшли від революційних дій, та своє завдання в революції І. Мазепа із соратниками по Петербурзькій групі УСДРП висловив у «Издании» 16 березня 1906 р.: «Але ми не допустимо цієї ганебної угоди. Досить чекати поступок! Скликання необхідних для країни Всенародних Установчих Зборів на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування ми доб'ємося силами революційного народу» [14]. Цей бойкот Петербурзькою групою виборів до Державної думи виявився помилковим, оскільки звужував поле для політичного маневрування УСДРП.

Розуміючи, що завдання революції не вдасться вирішити мирним шляхом і царат не бажає поступатися владою, Петербурзька група УСДРП звернулася до революційно настроєних мас: «До боротьби... проти грубого фальшування конституції. Зрадники революції... хто... йде на конституційну провокацію. Наше гасло - боротьба за Демократичну Республіку... що забезпечить пролетаріату вільний розвиток класової боротьби з буржуазією» [14]. Отже, І. Мазепа вже на початку своєї політичної діяльності визначив демократичну республіку формою української державності.

«Посвячення» молодого І. Мазепа у публічні політики відбулося під час дискусій восени 1906 р., коли він виступив проти позиції членів «Спілки», що не підтримали резолюції про національно-територіальну автономію України з власним законодавчим сеймом, проголошеної УСДРП на своєму II з'їзді в грудні 1905 року. Він не погоджувався з думкою доповідача П. Тучапського (П. Лукашевич), який переконував, що для задоволення культурних та інших інтересів українського народу не потрібна національно-територіальна автономія, а достатньо загальної демократизації самодержавного режиму та встановлення обласного самоврядування. На думку П. Тучапського, національне почуття українців розвинуте дуже слабо, українські селяни й пролетаріат не виступають з вимогами автономії України, а цього вимагають лише партії, інтелігентські за своїм складом, які штучно прищеплюють народним масам це домагання. А національний гніт зникне, якщо здійсняться домагання російської соціал-демократії щодо «повної рівноправності усіх громадян, незалежно від статі, релігії, раси й національності, а також забезпечення свободи слова й преси взагалі, права населення одержувати освіту рідною мовою» [15].

Опонуючи доповідачеві, І. Мазепа зазначав, що той робить неправильні висновки, бо ігнорує факт існування тенденцій в житті українського народу в напрямі всебічного розвитку його як нації. А українські робітники й селяни виступають з національними домаганнями, оскільки мають право брати участь у політичному житті, і в разі загальної демократизації життя в Росії українські маси відразу заговорять як українські. Щодо загальної демократизації царського режиму, то для забезпечення культурних потреб цього мало, бо у «вільній Росії» може існувати політична рівноправність, але господарем становища залишатиметься російський народ. І. Мазепа не заперечував необхідності встановлення обласного самоврядування, проте зазначав, що воно не вирішить національного питання, відтак для забезпечення кожній нації свободи культурного та господарського розвитку необхідна національно-територіальна автономія [12, 20]. Вирішення проблеми національної свідомості народних мас І. Мазепа вбачав у підвищенні культурного рівня та політичної свідомості, вважаючи, що таким шляхом приходить і свідомість національна. І вона ще зросте, коли «українські робітники і селяни зрозуміють, як визискує Росія українське народне господарство... і тримає Україну як свою колонію», - переконував він [16, 10].

Петербурзька організація УСДРП обрала І. Мазепу делегатом на III з'їзд партії, що відбувся у Києві в червні 1907 р. [17, 8]. Він підтримав резолюцію з'їзду, що нагадувала ультиматум, а саме: РСДРП визнає автономію України, українська соціал-демократія має своє представництво в ЦК РСДРП і входить до неї як національна організація українського пролетаріату [18].

Після вибуху Лютневої революції в Російській імперії та утворення Центральної Ради І. Мазепа багато зробив для легалізації і розгортання діяльності українських партій та організацій у Катеринославі. Він став одним з організаторів Українського

губернського національного з'їзду Катеринославщини, який працював 21-22 травня 1917 р., та виступив з доповіддю перед делегатами про автономний лад в Україні. Делегати з'їзду підтримали вимоги Центральної Ради про національно-територіальну автономію України [19, 35-36].

У червні 1917 р. Всеросійський селянський союз скликав у Катеринославі губернський селянський з'їзд, на котрий як гостя було запрошено й І. Мазепу. На з'їзді він зробив доповідь у справі національно-територіальної автономії України. Під час зустрічей з делегатами, беручи участь у дискусіях, І. Мазепа прагнув роз'яснити їм суть домагань автономії України. Зрештою, ця вимога увійшла до резолюції з'їзду [17, 14].

Уряд Керенського тримався лінії «неподільності» території Російської імперії і наполягав, щоб проблема статусу України була остаточно вирішена Всеросійськими установчими зборами. Цим він намагався відсунути здійснення автономії, хоча дипломатично висловлював співчуття розробці Центральною Радою відповідного законопроекту. Центральна Рада заявляла, що на Всеросійських установчих зборах росіяни зможуть нав'язати свою волю іншим народам. Тому і ухвалила постанову про вибори до Українських установчих зборів - представницького органу, що мав бути скликаний 9 січня 1918 р. Уряд О.Керенського вбачав у цьому крок до відділення України від Росії і викликав до Петербурга «для пояснень» представників Центральної Ради та припинив видачу коштів Генеральному секретаріату. Проти такої політики петроградського уряду українським представникам міської ради Катеринослава вдалося мобілізувати зусилля соціалістичних груп цієї установи. Після дискусії, в якій активну участь брав І. Мазепа, була ухвалена резолюція-протест проти порушення урядом О.Керенського права України на самовизначення, яке «ясно і недвозначно деклароване всеросійською революцією» [19, 44].

Робітники металургійного заводу Брянського товариства обрали І. Мазепу делегатом до Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів. Під час дебатов на її засіданнях І. Мазепа відстоював національні інтереси, незважаючи на кількісну перевагу в Раді неукраїнських представників [16, 25]. Він брав активну участь у дискусіях, що проходили в Катеринославській раді, і намагався забезпечити прихильність або нейтральність російських соціалістичних груп, що мали в ній більшість. Для цього, з ініціативи І.Мазепи, в грудні 1917 р. була створена і очолена ним Катеринославська губерніальна революційна рада «як тимчасовий орган адміністративно-громадянської влади», до якої належали представники соціалістичних партій, незгодних з більшовиками, - українських, єврейських і російських [20].

Проте прихильниками збройної боротьби проти більшовицької загрози серед членів революційної ради були лише українські соціал-демократи. Меншовики не поділяли поглядів фракції УСДРП, вважаючи, що треба оминати громадянську війну, бо її наслідком може стати контрреволюція і реакція. Головним опонентом цієї пасивної тактики був І.Мазепа. Він вважав свободу передумовою розвитку будь-якого суспільства, а «більшовики захопили силою владу в Росії і хочуть накинути свою диктатуру також і Україні; вони - вороги демократії. Проти більшовизму кожний справжній демократ повинен боротися всіма доступними засобами. Пам'ятаймо, що реакція може прийти також лівими дверима» [16, 31].

17-19 березня 1918 р. на II Всеукраїнському з'їзді рад у Катеринославі І. Мазепа очолив українську соціалістичну фракцію, до якої увійшли представники УСДРП та правих українських есерів. У своїй промові на з'їзді 18 березня він протестував проти російсько-більшовицької окупації міста і, незважаючи на погрози делегатів-більшовиків, заявляв, що українці не бажають опіки московських комісарів, а хочуть будувати свою незалежну державу, і що саме наступ російських військ примусив Українську Центральну Раду підписати мирний договір у Брест-Литовському [19, 57].

І. Мазепа характеризував добу Гетьманщини як «штучне припинення революційного руху, що саме перед тим, у кінці 1917-го й на початку 1918-го року, дійшов до найвищої точки свого розвитку» [19, 63]. Загалом він різко негативно оцінював політику П. Скоропадського, вважаючи, що в часи Гетьманату влада в Україні фактично опинилася в руках російських реакційних кіл, які намагалися використати «гетьманську Україну» для відбудови єдиної монархічної Росії [19, 60].

І. Мазепа критикував гетьмана П. Скоропадського за узурпацію влади, а уряд звинувачував у реакційності та орієнтації на відновлення неділимій Росії. Він пояснював, що гетьманський режим встановлено в Україні не як результат внутрішнього співвідношення сил, а в результаті зовнішніх впливів. І. Мазепа звинувачував гетьманський уряд у зміні політичних орієнтацій та нездатності визначити шлях, по якому повинна йти Україна у своєму державно-політичному житті. Топтання на місці, озирання в минуле й дезорганізація сучасного довго тривати не могли: «або реакція мусить з'їсти державу, або потонути в ній» [21].

Наприкінці жовтня 1918 р. І. Мазепа гостро розкритикував політичну орієнтацію новоствореного уряду Ф. Лизогуба, який вже навіть не прикривався ширмою українізації: «Для них неважно, чи буде Україна чи Росія, їм треба, щоб була єдина й неділима реакція. На Україні реакція хитається і скоро впаде, бо впала вона в Германії. Тут потрібна демократизація, - вважав він, - а міністри шукають, де б його ту реакцію знову підняти. Вони покладають надії на Росію, в якій можна за допомогою союзників встановити монархію і знову задавити народну волю» [22].

Падіння гетьманського режиму не принесло мирного життя для України - 15 грудня Франція розпочала висадку обмеженого контингенту військових сил в Одесі, а незабаром на північних та північно-східних кордонах УНР з'явилися війська Радянської Росії. На думку І. Мазепа, українські соціалісти вибору між двома ворожими силами не бачили, бо державність опинилася під загрозою знищення: «Або з большевиками проти Антанти, або з Антантою проти большевиків - так дивилися на ситуацію українські соціалісти» [23, 20]. За такої складної зовнішньополітичної ситуації і невизначеної внутрішньодержавної орієнтації 10-12 січня 1919 р. у Києві відбувся VI з'їзд УСДРП.

На з'їзді І. Мазепа категорично заперечував проти встановлення влади рад. Політик переконував, що «радянські настрої» в народних масах - це ілюзії, які зникнуть при зустрічі з режимом більшовицької диктатури й терору [17, 28]. Він доводив, що перехід УНР на «радянську платформу» дасть можливість ворогам української державності звинувачувати Україну у відмові від демократії. Загальне виборче право не дасть влади поміщикам і капіталістам, бо населення України складається в основному з селян і робітників. А запровадження трудового принципу призведе до зловживань і непорозумінь. І. Мазепа зазначав, що влада УНР має право позбавити політичних прав окремих громадян персонально за ворожі дії по відношенню до України і трудового народу, але заперечував доцільність відбирати ці права за соціальним походженням. Він вважав, що Україна не зможе відразу перейти від капіталістичної форми господарства до соціалістичної, бо для цього не було відповідних передумов. А приклад соціалістичної перебудови можуть дати Україні країни, більш розвинені культурно і економічно. Загалом у дискусіях з'їзду І. Мазепа виступав як «головний критик «радянства» [16, 56].

Аналізуючи промови І. Мазепа на з'їзді, можна зробити висновок що він, відкладаючи соціалістичні реформи на далеку перспективу та виступаючи за принципи загального виборчого права, створював ідейну базу для відновлення уже порушеного демократичного фронту, особливо ж для повернення до його рядів організацій правого флангу - хліборобів-демократів, соціалістів-самостійників, соціалістів-федералістів, січових стрільців та отаманів. І. Мазепа очолив праву частину УСДРП, яка залишалася вірною традиційним для соціал-демократичного руху реформістським принципам. Він почав схиляти напрямок діяльності правої фракції УСДРП у бік створення буржуазно-демократичної парламентської республіки, щоб потім, використовуючи її інфраструктуру, шляхом націоналізації та здійснення широких загальнодемократичних і соціальних реформ, через органи самоврядування перейти до соціалізму.

За словами П. Феденка, «рішуча позиція Мазепа та інших делегатів із Січеслава на з'їзді врятувала демократичну плятформу УСДРП» [17, 28]. Зрештою, делегати схвалили проект резолюції, запропонований І. Мазепою, П. Феденком та М. Поршем: «Конгрес висловлюється за скликання в найближчому часі органу всенародного представництва, парламенту, обраного на основі загального і т.д. виборчого права»

[24, 158]. VI з'їзд УСДРП мав вирішальний вплив на політику УНР, адже до партії входило найвище керівництво країни.

Вважаючи, що з'їзд УСДРП не вніс додаткової впевненості у політичну орієнтацію суспільства, І. Мазепа узяв участь у роботі Трудового конгресу 23 -28 січня 1919 р., де представляв Катеринославщину.

Представникам УСДРП вдалося переконати більшість делегатів з'їзду, що захоплення влади в країні прихильниками пролетарської диктатури у формі рад робітничих і селянських депутатів для проведення негайної соціалізації лише поглибить гостру суперечку між містом та селом і призведе до повного розвалу економіки країни [25].

Цілком відкидаючи організацію як центральної, так і місцевої влади у формі рад робітничих і селянських депутатів, делегація УСДРП підтримувала тільки принцип влади трудових мас в Україні у вигляді демократичного парламенту Української Народної Республіки, обраного на основі прямого, рівного, закритого, пропорційного голосування усіх без винятку громадян країни. Особливий наголос у декларації зроблено на незмінності демократичного і соціалістичного курсу як керівництва країни, так і українського громадянства в цілому. Делегатам від УСДРП було доручено скласти проект Універсалу Трудового конгресу до українського народу, остаточне редагування якого здійснив І.Мазепа.

Отже, формування світоглядних переконань І.Мазепи сталося під впливом українського визвольного руху в Російській імперії кінця XIX - початку XX ст. та революційних подій 1905-1907 рр. і 1917-1920 рр. Революційний період став для нього перехідним етапом від поміркованого культурництва до усвідомленої політичної діяльності.

1. Васковський Р.Ю. Ісаак Мазепа в політичному житті Катеринославщини доби українських визвольних змагань / Р.Ю. Васковський, А.І. Голуб // Історія та культура Подніпров'я. - Дніпропетровськ, 1998. - С. 139-144.

2. Висоцький О.Ю. Політична діяльність Ісаака Мазепи / О.Ю. Висоцький // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. Вип. 3. - Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1998. - С. 163-169.

3. Висоцький О.Ю. Українські національні партії початку XX століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні) / О.Ю. Висоцький. - Дніпропетровськ, 2001. - 160 с.

4. Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог та поразок / О.Ю. Висоцький. - К. : Основні цінності, 2004. - 272 с.

5. Гриценко А. Прем'єр-міністри України часів Директорії (кінець 1918-1920 рр.) / А. Гриценко // Київська старовина. - 2001. - № 5. - С. 96-109.

6. Губань Р. Ісаак Мазепа як «головний міліціонер і як людина» / Р. Губань // Людина і політика. - 2001. - № 1. - С. 126-136.

7. Любовець О. Рада народних міністрів часів Директорії / О. Любовець // Робітнича газета. - 2004. - 13 жовтня. - С. 4.

8. Нагорна Л. П. Прем'єр Української Народної Республіки (Ісаак Мазепа) / Л.П. Нагорна // Українська ідея. Постаті на тлі революції. - К., 1994. - С. 235-255.

9. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис / В. Солдатенко. - К. : Либідь, 1999. - 975 с.

10. Махновицька С. Соціалістичні стежки Ісаака Мазепи / С. Махновицька, С. Довгаль // Україна Молода. - 2004. - 18 серпня.

11. Витяг з програми Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії // Україна в XX столітті (1900-2000) : 36. документів і матеріалів / Упоряд. : А.Г. Слісаренко, В.І. Гусев, В. Ю. Король та ін. - К. : Вища шк., 2000. - С. 18-19.

12. Мазепа І. З моїх петербурзьких споминів / І. Мазепа // Дніпро. - 1938. - С. 17 - 25.

13. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 3 / Ред. Р. Смаль-Стоцький. - Варшава: Друкарня Наукового т-ва ім. Шевченка, 1934. - 396 с.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Києві (далі - ЦДАВО України). - Ф. 3807. - Оп. 1. - Од. зб. 8. - Арк. 115.
15. Лукашевич П. Украинские национальные партии / П. Лукашевич // Вестник жизни. - 1906. - № 1. - С. 39-40.
16. Феденко П. Исаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. - Лондон : Наше слово, 1954. - 228 с.
17. Феденко П. Исаак Мазепа в житті і політиці / П. Феденко // Исаакові Мазепі на вічну пам'ять. - Лондон, 1973. - С. 5-63.
18. ЦДАВО України. - Ф. 3807. - Оп. 1. - Од. зб. 10. - Арк. 118.
19. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції / І. Мазепа. К. : Темпора, 2003. - 608 с.
20. Голос робітника. - Катеринослав. - 1918. - 14 квітня.
21. Наша Справа. - Катеринослав. - 1918. - 1 жовтня.
22. Наша Справа. - Катеринослав. - 1918. - 22 жовтня.
23. Мазепа І. Творена держава (боротьба 1919 р.) / І. Мазепа // Збірник пам'яті С. Петлюри (1879-1926). - Варшава, 1930. - С. 16-76.
24. Резолюції 6 конгресу УСДРП // Феденко П. Исаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. - Лондон : Наше слово, 1954. - С. 158-162.
25. ЦДАВО України. - Ф. 4453. - Оп. 1. - Од. зб. 15. - Арк. 7.

Исследуется становление мировоззренческих позиций и формирование политических взглядов И. Мазепы.

Ключевые слова: политические взгляды, УСДРП, национально-территориальная автономия, самоуправление, демократия, дискуссия, И.Мазепа.

Formation world outlook positions and formation of political views of I. Mazepa is investigated.

Key words: political position, USDWP, national and territory autonomy, self-governing, democracy, discussion, I.Mazepa

